

Ακαδημαϊκό έτος 2015/16 / Εαρινό εξάμηνο

ΜΑΘΗΜΑ: Εισαγωγή στις Σπουδές Φύλου

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ: Επιτροπή Φύλου και Ισότητας στο ΑΠΘ.

Είναι επιλεγόμενο συλλογικό "Διατμηματικό μάθημα Φύλου και Ισότητας" στο ΑΠΘ που είναι ανοικτό σε όλους /ες φοιτητές/τριες (στο βαθμό που το πρόγραμμα σπουδών του τμήματός τους επιτρέπει ελεύθερες επιλογές από άλλα τμήματα). Το μάθημα τυπικά έχει κωδικό του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΤΔΕ) στο ΑΠΘ και την επιστημονική ευθύνη έχει η **Δήμητρα Κογκίδου**, Καθηγήτρια στο ΠΤΔΕ.

ΚΩΔΙΚΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ: **E-68** (στο Πρόγραμμα Σπουδών του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης)

ΕΞΑΜΗΝΟ ΣΠΟΥΔΩΝ: **Γ' & Δ'** -στο Πρόγραμμα Σπουδών του ΠΤΔΕ. Για τα άλλα τμήματα στο ΑΠΘ δεν υπάρχει περιορισμός εξαμήνων.

Στόχοι του μαθήματος είναι:

- Η εισαγωγή σε βασικά ζητήματα που έθεσαν οι Σπουδές Φύλου σε σχέση με την παραγωγή και τη διδασκαλία της επιστημονικής γνώσης
- Η εισαγωγή στην οπτική του φύλου στις διάφορες επιστήμες.

Με την επιτυχή ολοκλήρωση του μαθήματος οι φοιτήτριες και οι φοιτητές θα είναι σε θέση:

- Να κατανοήσουν το ζήτημα του φύλου και να αποκτήσουν μια κριτική στάση για τις προσωπικές τους έμφυλες αναπαραστάσεις, αλλά και για τον τρόπο και τις πρακτικές που αυτές συγκροτήθηκαν
- Να κατανοήσουν την έμφυλη παραγωγή της επιστημονικής γνώσης και των πρακτικών αναπαραγωγής της
- Να εξοικειωθούν με τα θέματα που έθεσαν οι Σπουδές Φύλου σε σχέση με την παραγωγή και τη διδασκαλία της επιστημονικής γνώσης
- Να εξοικειωθούν με την οπτική του φύλου σε διάφορα επιστημονικά πεδία

Περιεχόμενο του μαθήματος

- 1. Κοινωνικό Φύλο και Εκπαίδευση.** Διδάσκουσα: **Δήμητρα Κογκίδου**, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΤΔΕ).
 - Το σχολείο ως πολιτισμικό πλαίσιο κατασκευής έμφυλων /σεξουαλικών ταυτοτήτων και ως ένα προνομιακό πεδίο για την άρση του σεξισμού
 - Ρόλος του/της εκπαιδευτικού και φύλο, εκπαιδευτική ηγεσία και φύλο.
 - Η έμφυλη διάσταση του αναλυτικού προγράμματος.
 - Εντοπισμός και κριτική αντιμετώπιση του σεξισμού στο διδακτικό υλικό. Σεξισμός στη γλώσσα και η σημασία της στην αντι-(ετερο)σεξιστική εκπαίδευση
 - Φεμινιστικές προσεγγίσεις στην παιδαγωγική.
 - Στρατηγικές προώθησης της ισότητας των φύλων σε γνωστικά αντικείμενα.
 - Σχεδιασμός μιας αντι-(ετερο)σεξιστικής πολιτικής στην εκπαίδευση.
- 2. Φύλο και Φυσικές Επιστήμες.** Διδάσκουσα: **Φανή Σέρογλου**, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΤΔΕ).
 - Η συμμετοχή των γυναικών στη μάθηση και στην εργασία στις φυσικές επιστήμες.
 - Η εικόνα της επιστημόνισσας σήμερα και στο παρελθόν και η εικόνα της επιστήμης.
 - Ανάπτυξη διδακτικού υλικού και διδακτικών στρατηγικών για μια εκπαίδευση στις φυσικές επιστήμες για όλους και όλες.
 - Ψηφιακές αφηγήσεις για επιστημόνισσες, τη ζωή και το έργο τους από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.
- 3. Φύλο και Μαθηματικά.** Διδάσκουσα: **Ευαγγελία Τρέσσου**, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΤΔΕ).
 - Κατά φύλο διαφορές στη μάθηση, στις επιλογές και στις επιδόσεις στα μαθηματικά, κοινωνικοί παράγοντες και περιβάλλοντα που τις επηρεάζουν.
 - Διεθνείς έρευνες από το 1970 μέχρι σήμερα σχετικά με τις σχέσεις φύλου και μαθηματικών.
 - Το φύλο στα σχολικά εγχειρίδια και στη διδασκαλία των μαθηματικών.
- 4. Φύλο και Νέες Τεχνολογίες.** Διδάσκουσα: **Ελένη Ντρενογιάννη**, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΤΔΕ).
 - Οι διαφορές των φύλων στην πρόσβαση, τη συχνότητα χρήσης των τεχνολογιών της πληροφορίας και της επικοινωνίας (ΤΠΕ) και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά αυτής της χρήσης μέσα από τη μελέτη και επισκόπηση της διεθνούς ερευνητικής βιβλιογραφίας.
 - Εννοιολογικές προσεγγίσεις για το φύλο και τις ΤΠΕ, ερμηνευτικές και επεξηγηματικές προσεγγίσεις των κατά φύλο διαφορών.
 - Οι αναπαραστάσεις των ταυτοτήτων φύλου στα ψηφιακά περιεχόμενα και οι επιπτώσεις της χρήσης αυτών των περιεχομένων στη δημιουργία ή/και ενίσχυση στερεοτυπικών αντιλήψεων και συμπεριφορών.

5. Φεμινιστικές Προσεγγίσεις στη Ψυχολογία. Διδάσκουσα: Βασιλική Δεληγιάννη, Τμήμα Ψυχολογίας

Επικεντρώνεται στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο ο παράγοντας φύλο υπεισέρχεται στο υπάρχον πλαίσιο της επιστήμης της ψυχολογίας. Ειδικότερα, το μάθημα επιχειρεί να εστιάσει κριτικά στη διαχείριση του φύλου εκ μέρους της ψυχολογίας, στο θεωρητικό, ερευνητικό επίπεδο και σε επίπεδο επαγγελματικών πρακτικών και εφαρμογών και αντιπαραθέτει τη φεμινιστική προσέγγιση και την οπτική του φύλου ως εναλλακτικά πλαίσια άσκησης της επιστήμης της ψυχολογίας γενικά και του επαγγέλματος του ψυχολόγου ειδικότερα.

6. Φύλο και Κινηματογράφος. Διδάσκουσα: Μπέττυ Κακλαμανίδου, Τμήμα Κινηματογράφου.

Η διάλεξη θα εστιάσει στην αναπαράσταση της γυναίκας στις τέσσερις από τις έξι ταινίες των *X-Men* (*X-Men*, 2000, *X2*, 2003, *X-Men: The Last Stand*, 2006, and *X-Men Origins: Wolverine*, 2009). Οι ταινίες ανήκουν στο είδος των *superhero films*, το οποίο γνώρισε και συνεχίζει να γνωρίζει τεράστια εμπορική επιτυχία και στις δύο πρώτες δεκαετίες της τρίτης χιλιετίας. Το μάθημα θα εστιάσει στην υπόθεση ότι η πατριαρχική δομή της δυτικής κοινωνίας αποτελεί έναν μύθο σύμφωνα με τον ορισμό του Roland Barthes. Θα αναλυθεί η αφηγηματική πορεία των κύριων ηρωίδων των ταινιών, για να αποδειχθεί ότι εκείνες που αψηφούν την πατριαρχική αρχή προοδευτικά χάνουν, όχι μόνο τις δυνάμεις τους, αλλά και την παρουσία τους στην οθόνη, με αποκορύφωμα την ταινία *Wolverine*, η οποία εστιάζει αμιγώς σε άντρες-ήρωες.

7. Έμφυλες και φυλετικές διαφορές σε κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Διδάσκουσα: Μαίρη Μικέ, Τμήμα Φιλολογίας.

Θα εξετασθεί η αναπαράσταση της έμφυλης και της φυλετικής διαφοράς μέσα σε κείμενα. Θα διερευνηθούν ερωτήματα όπως: Αντιμετωπίζονται ως οντότητες στον πυρήνα των οποίων βρίσκεται μία ουσία αναλλοίωτη και αδιατάρακτη ή, αντίθετα, αντιμετωπίζονται ως πολιτισμικές κατασκευές, ως ιστορικές κατηγορίες υποκειμένες στις αλλαγές των μεταβλητών ιστορικών πλαισίων; Προς την ίδια γραμμή επιχειρήματος κινείται και το ερώτημα που αφορά τον φυλετικό λόγο.

8. Φύλο και Υγεία. Διδάσκουσα: Παρασκευή Αργυροπούλου - Πατάκα, Τμήμα Ιατρικής, Αναπληρώτρια Πρύτανης Ανθρώπινων Πόρων.

Η ανάλυση των σχέσεων ανάμεσα στο φύλο και την υγεία, καθιστά αναγκαία τη διάκριση φύλου (*sex*) και γένους (*gender*). Το φύλο (*sex*) αναφέρεται σε βιολογικά χαρακτηριστικά, όπως χρωμοσώματα, καθώς και σε φυσιολογικές και ανατομικές λεπτομέρειες που ξεχωρίζουν τα θηλυκά από τα αρσενικά είδη. Το γένος (*gender*) αναφέρεται σε μία δέσμη κοινωνικώς δομημένων ρόλων και σχέσεων, ατομικών χαρακτηριστικών, διαθέσεων (ή στάσεων), συμπεριφορών και αξιών, που η κοινωνία αποδίδει στα δύο φύλα, σε μία προσπάθεια διάκρισής τους. Το φύλο (*sex*) θεωρείται ιδιότητα, ενώ το γένος (*gender*) μία πράξη με επιδράσεις σε προσωπικό, κοινωνικό και συμβολικό επίπεδο. Σε ιατρικές μελέτες πρέπει να επισημαίνονται τόσο οι διαφορές, λόγω φύλου, όσο και αυτές που προέρχονται από το γένος. Το φύλο συχνά καθορίζει διαφορετική εξέλιξη υγείας ενός ατόμου, διαφορετική εξέλιξη ασθενειών, καθώς και διαμορφωμένους παράγοντες κινδύνου ασθενειών ή διαφορές σε θεραπευτικές προσεγγίσεις. Οι διαφορές αυτές για πολλά χρόνια αποδιδόταν κυρίως στο γεννητικό σύστημα. Σήμερα έχουν επεκταθεί σε σημείο που το φύλο λαμβάνεται υπόψη σε όλα τα ερευνητικά πρωτόκολλα, μεθοδολογίες και αναλύσεις αποτελεσμάτων γενετικών (*genomics*) μελετών. Το γένος καθορίζει διαφορετική έκθεση σε παράγοντες

κινδύνου, προτρέπει στην αναζήτηση διαφορετικών θεραπευτικών σχημάτων ή και επιβάλλει την αναζήτηση επιπτώσεων κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων. Σε συνδυασμό, το φύλο και το γένος επηρεάζει την κατάσταση της υγείας, την οργάνωση των συστημάτων υγείας και τα αποτελέσματά τους στο κοινωνικό σύνολο. Η μη αναγνώριση των επιπτώσεων των διαφορών στο φύλο και στο γένος, σε διάφορες ερευνητικές μελέτες, εγείρει προβλήματα αξιοπιστίας των μελετών αυτών.

9. Φύλο και Αθλητισμός. Διδάσκουσα: **Σοφία Παπαδοπούλου**, Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού.

Στη διάλεξη θα αναλυθούν ειδικά θέματα που αφορούν στην προώθηση της ισότητας των φύλων στη Φυσική Αγωγή και τον Αθλητισμό. Το μάθημα επίσης θα εστιάσει στη χαμηλή εκπροσώπηση των γυναικών σε διάφορους ρόλους του αθλητισμού (προπονήτριες, αθλητική διοίκηση και ηγεσία, ΜΜΕ κ.ά.), με συνέπεια τον περιορισμό των μοντέλων ρόλου για το γυναικείο φύλο. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στην ανάπτυξη μηχανισμών, για την αντιμετώπιση στερεοτυπικών στάσεων και έμφυλων διακρίσεων, με την εφαρμογή στρατηγικών προσέγγισης και πρακτικών ενίσχυσης για την ισότιμη συμμετοχή των φύλων στα αθλητικά δρώμενα.

10. Άθληση και Υγεία στις Γυναίκες. Διδάσκουσα: **Ευαγγελία Κουϊδή**, Καθηγήτρια στο Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού.

Τα τελευταία έτη παρατηρείται μια αυξητική τάση στη συμμετοχή των γυναικών σε αθλητικές δραστηριότητες αγωνιστικού ή ψυχαγωγικού χαρακτήρα. Υπάρχουν βέβαια τόσο μορφολογικές, όσο και λειτουργικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα, που ευθύνονται και για τους διαφορετικούς χαρακτήρες της προπόνησης στις γυναίκες. Η συστηματική άσκηση βελτιώνει την λειτουργική ικανότητα, αποτρέπει ή επιβραδύνει την εξέλιξη συστηματικών παθήσεων, δημιουργεί αίσθημα ευεξίας και βελτιώνει την ποιότητα ζωής. Για τον σημαντικό ρόλο που παίζει η άθληση στην προάσπιση της υγείας, συνιστάται η εφαρμογή της σε όλες τις ηλικιακές ομάδες, από την παιδική και εφηβική ηλικία, μέχρι και μετά την εμμηνόπαυση και κατά την τρίτη ηλικία. Η συμμετοχή σε προγράμματα άσκησης ενδείκνυται και σε εγκύους που δεν εμφανίζουν επιπλοκές κατά την εγκυμοσύνη, αλλά και σε γυναίκες με χρόνια νοσήματα. Για να είναι ωφέλιμη η άσκηση θα πρέπει να είναι κατάλληλα δομημένη, με βάση τις ικανότητες και ιδιαιτερότητες κάθε γυναίκας. Ο ορθός σχεδιασμός των προγραμμάτων άσκησης είναι σημαντικός για την αποφυγή επιπλοκών και διαταραχών της υγείας. Ο πρωταθλητισμός έχει ενοχοποιηθεί για την εμφάνιση διαταραχών της εμμήνου ρύσεως. Σε μεγάλο ποσοστό αθλητριών παρατηρείται αμηνόρροια, που συνοδεύεται από διαταραχές σίτισης και πρώιμη οστεοπόρωση και κατάγματα, διαταραχές γνωστές ως «αθλητική τριάδα».

11. Το φύλο στα Ανώτερα φυτά. Διδασκουσες: **Ελένη Ελευθεριάδου & Ζαχαρούλα Ανδρεοπούλου**, Τμήμα Δασολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος

Η έννοια του φύλου και του γένους στα ανώτερα φυτά, πως τα αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι λειτουργώντας μέσα σε ανθρωπογενή κοινωνικά μοτίβα. Διαδικασία αναγνώρισης γένους και κατανομή των γενών σε άνθη και άτομα. Τα αναπαραγωγικά όργανα των ανώτερων φυτών (σπερματοφύτα). Η μορφολογία του άνθους. Οι περιπτώσεις της αυτοεπικονίασης και μηχανισμοί αποφυγής της.

12. Βιωματικό εργαστήριο σε θέματα φύλου. Διδάσκουσες του μαθήματος.

Αξιολόγηση

Το μάθημα προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή των φοιτητών/τριών, καθώς η υιοθέτηση πρακτικών που προωθούν ζητήματα έμφυλης συμμετρίας εδράζει στην αποδόμηση και υπέρβαση του σεξιστικού πλέγματος αντιλήψεων, στάσεων και πρακτικών.

Η αξιολόγηση θα γίνει με εξετάσεις. Η ύλη θα αναρτηθεί στην πλατφόρμα του μαθήματος στο e-learning (Παιδαγωγική Σχολή -Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης):

<https://elearning.auth.gr/course/view.php?id=6753>

Προτεινόμενο σύγγραμμα για το μάθημα στον Εύδοξο (ένα από τα παρακάτω)

Connell, R.W. (2006). *Το Κοινωνικό Φύλο*. Μτφ. Ε. Κοτσυφού. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Αθανασίου, Α. (2006) (Επιμ., εισαγωγή). *Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική Κριτική*. Αθήνα: Νήσος.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία για κάθε ενότητα

(στο e-learning θα αναρτηθούν ορισμένα άρθρα για κάθε ενότητα):

1. **Κοινωνικό Φύλο και Εκπαίδευση**. Διδάσκουσα: **Δήμητρα Κογκίδου**, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΤΔΕ).

Πολίτης, Φ. (2006). *Οι «Ανδρικές Ταυτότητες» στο Σχολείο -Ετεροσεξουαλικότητα, Ομοφυλοφοβία και Μισογυνισμός*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Παραγωγή βοηθητικού εκπαιδευτικού υλικού για την εισαγωγή θεμάτων σχετικά με τα φύλα στην εκπαιδευτική διαδικασία. ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ, (Πράξη 4.1.1.δ), ΥΠΕΠΘ -Όλο το Εκπαιδευτικό υλικό για την εισαγωγή θεμάτων σχετικά με τα φύλα στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι ανηρημένο στο διαδικτυακό τόπο www.isotita-epaeek.gr

2. **Φύλο και Φυσικές Επιστήμες**. Διδάσκουσα: **Φανή Σέρογλου**, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΤΔΕ).

Ντρενογιάννη, Ε., Σέρογλου, Φ. & Τρέσσου, Ε. (2007) (Επιμ.). *Φύλο και εκπαίδευση: Μαθηματικά, φυσικές επιστήμες και νέες τεχνολογίες*. Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.

3. **Φύλο και Μαθηματικά**. Διδάσκουσα: **Ευαγγελία Τρέσσου**, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΤΔΕ).

Ντρενογιάννη, Ε., Σέρογλου, Φ. & Τρέσσου, Ε. (2007) (Επιμ.). *Φύλο και εκπαίδευση: Μαθηματικά, φυσικές επιστήμες και νέες τεχνολογίες*. Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.

Harding, S. (1991). *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives*. Milton Keynes: Open University Press.

4. **Φύλο και Νέες Τεχνολογίες**. Διδάσκουσα: **Ελένη Ντρενογιάννη**, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΤΔΕ).

Ντρενογιάννη, Ε., Σέρογλου, Φ., Τρέσσου, Ε. (2007) (Επιμ.). *Φύλο και εκπαίδευση: Μαθηματικά, φυσικές επιστήμες και νέες τεχνολογίες*. Αθήνα: Καλειδοσκόπιο

5. **Φεμινιστικές Προσεγγίσεις στη Ψυχολογία**. Διδάσκουσα: **Βασιλική Δεληγιάννη**, Τμήμα Ψυχολογίας

Helgeson, V. (2011). *Psychology of Gender*. N. York: Psychology Press.

Crawford, J. & Unger, R. (2006). *Women and Gender: A feminist Psychology*. Boston: McGrawHill.

Καστράνη, Θ. (2011). *Φύλο, Ψυχική Οδύνη και Συμβουλευτική Διαδικασία*. Α δημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή.

Θεσσαλονίκη: Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. & Σακκά, Δ. (2012) (Επιμ.). *Διαπραγματεύσεις του Φύλου στην Ψυχολογία*. Ειδικό Τεύχος. *Ψυχολογία*, 19(2)

6. **Φύλο και Κινηματογράφος**. Διδάσκουσα: **Μπέττυ Κακλαμανίδου**, Τμήμα Κινηματογράφου.

Barthes, Roland. "Myth Today." *Cultural Theory and Popular Culture*. Ed. John Storey. New Jersey: Prentice Hall, 1998. 109-118.

Kaklamanidou, Betty. "The Mythos of Patriarchy in the X-Men Films". *The 21st Century Superhero: Essays on Gender, Genre and Globalization*. Επιμ. Richard. J. Gray II & Betty Kaklamanidou. Jefferson: McFarland, 2011. 61-74.

7. **Έμφυλες και φυλετικές διαφορές σε κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας**. Διδάσκουσα: **Μαίρη Μικέ**, Τμήμα Φιλολογίας.

Μικέ, Μαίρη. *Έρως (αντ)εθνικός. Ερωτική επιθυμία και εθνική ταυτότητα τον 19^ο αιώνα*. Αθήνα: Πόλις, 2007.

Μικέ, Μαίρη. «Έμφυλες και φυλετικές διαφορές στον Γιούγκερμαν του Μ. Καραγάτση». *Εναρμόνιον κράμα. Δοκίμια για τη νεοελληνική πεζογραφία*. Αθήνα: Άγρα, 2012.

8. **Φύλο και Υγεία**. Διδάσκουσα: **Παρασκευή Αργυροπούλου -Πατάκα**, Τμήμα Ιατρικής, Αναπληρώτρια Πρύτανης Ανθρώπινων Πόρων

Buist, S. & Mapp, C.E. (Eds) (2003). *Respiratory Diseases in Women*. European Respiratory Society Monographs, Monograph No 25.

9. **Φύλο και Αθλητισμός.** Διδάσκουσα: **Σοφία Παπαδοπούλου**, Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού.

Καμπερίδου, Ε. (2012). *Κοινωνικό Φύλο, Κοινωνικό Κεφάλαιο, Πολυπολιτισμικότητα & Αθλητισμός*. Αθήνα: Τελέθριο.

Clarke, G., & Humberstone, B. (1997). *Researching Women and Sport*. London: Macmillan Press Ltd.

Scruton, S., & Flintoff, A. (Eds) (2004). *Gender and Sport: A Reader*. New York: Routledge.

10. **Άθληση και Υγεία στις Γυναίκες.** Διδάσκουσα: **Ευαγγελία Κουϊδή**, Καθηγήτρια στο Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού.

Hergenroeder AC, De Souza MJ, Anding RH. The Female Athlete Triad: Energy Deficiency, Physiologic Consequences, and Treatment. *Adolesc Med State Art Rev* 2015; 26(1):116-42.

Matzkin E, Curry EJ, Whitlock K. Female Athlete Triad: Past, Present, and Future. *J Am Acad Orthop Surg*: 23(7):424-32.

Wild R, Weedin EA, Gill EA. Women's Health Considerations for Lipid. *Management. Cardiol Clin* 2015;33(2):217-31.

Woodward MJ, Lu CW, Levandowski R, Kostis J, Bachmann G. The exercise prescription for enhancing overall health of midlife and older women. *Maturitas* 2015; 82(1):65-71.

B. Sharkey & S. Gaskill (2011). *Άσκηση & Υγεία*. Εκδόσεις Παρισιάνου.

A. Δεληγιάννης (2016). *Ιατρική της άθλησης*. Κεφάλαιο: *Άσκηση και γυναίκα*. Θεσσαλονίκη: University Press.

11. **Το φύλο στα Ανώτερα φυτά.** Διδασκουσες: **Ελένη Ελευθεριάδου & Ζαχαρούλα Ανδρεοπούλου**, Τμήμα Δασολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος

Αθανασιάδης, Ν. (1985). *Δασική Βοτανική*. Μέρος Ι. - *Συστηματική Σπερματοφύτων*. Θεσσαλονίκη: Γιαχούδης-Γιαπούλης.

Στεφανάκη - Νικηφοράκη, Μ. (1999). *Συστηματική Βοτανική - Κλείδες*. Μέρος Β. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης.